

Juri Lotmanin jälkeen jääneet paperit

Cultural Semiotics: Cultural Mechanisms, Boundaries, Identities: International Conference Dedicated to Juri Lotman's 80th Anniversary

I Cultural Semiotics and Complex Cultural Analysis

II Russkaja kultura sub specie lotmanianae

Helmi-maaliskuun vaihteessa 2002 Tarton yliopistossa järjestetty juhla-kongressi oli sekä merkittävä että merkittävä. Tämä on johdonmukaista, sillä kaikkea tapahtunutta yhdistävä nimi oli Juri Lotman (1922-1993), merkkien, merkitysten ja merkkielämän (lyhyesti: semiotiikan) ja venäläisen kulttuurin kuulu tutkija.

Lotmanin 80-vuotisjuhla-kongressi oli mahtipontinen teko ja näytön paikka merkittävän semiotikon ja hänen johtamansa Tarton-Moskovan semioottisen koulukunnan kahdelle rintaperilliselle — venäläisen kirjallisuuden laitokselle, jonka johdossa Lotman toimi vuodesta 1960 kuolemaansa asti, sekä hänen oman toivomuksensa mukaisesti perustetulle itenäiselle semiotiikan laitokselle.

Läpi 1990-luvun jatkonutta monivaiheista perinnönjakoa seurata ei ole voinut välttyä vaikutelmalta, että kyse on kahden keskenään kilpailevan instituution kamppailusta jakamattomasta perinnöstä, mutta loppujen lopuksi hyvä kysymys on: mistä nämä instituutiot kilpailevat? On aivan ilmeistä, ettei kumpikaan näistä yksin pysty Lotmanin ja tämän koulukunnan jättämää perintöä lunastamaan ja miksi pitäisikään? Joka tapauksessa nyt, kun miltei 10 vuotta on kulunut suuren ja yhdistävän johtajan "Jurmihin" kuole-

masta, vallitsee Tartossa yhä polarisoitunut tilanne. Se näkyi juhla-kongressin rakenteessa, jaossa englanninkieliseen semiotiikan ja monitasoisen kulttuurianalyysin osioon sekä venäjänkieliseen venäläistä kulttuuria "sub specie lotmanianae" käsittelevään osioon.

Kulttuurisemiotiikan paradoksit

Tietyt tiedehistorialliset perusteet tälle kahtiajakautuneelle asetelmalle ovat tietenkin olemassa. Kuka hyvänsä Lotmania ja Tarton koulukuntaa opiskellut muistaa aina teorian binaareista oppositioista ja räjähdysten kulttuurista — kulttuuriteoreettisiksi stereotyyppioiksi kasvaneet käsitteet, jotka kiistatta ovat omiaan luonnehtimaan venäläisen kulttuurihistorian toisiaan seuraavia vastakkainasetteluja ja kumouksia. Mutta Lotmanin oma tutkimustyö sisältää myös jaon kahteen ulottuvuuteen — venäläisen kirjallisuuden ja kulttuurin tutkimukseen sekä universaaliin kulttuuriteoriaan eli kulttuurisemiotiikkaan. Perinteinen jako empiiriseen ja teoreettiseen semiotiikkaan ei tunnu Lotmanin kohdalla luonteelta, sillä vaikka kulttuurisemiotiikka onkin luonteeltaan empiiristä semiotiikkaa, se pyrkii samanaikaisesti olemaan itsenäinen teoria, universaali malli kulttuurin ja sen sisältämien merkkijärjestelmien keskinäis-suhteista ja mekanismeista. Lotmanin kulttuurisemiotiikan paraloogisuus piilee siinä, että pyrkimyksessään yleiseen kulttuuriteoriaan se ammentaa läh-

tökohtaisesti venäläisestä kulttuurista, sen erityispiirteistä ja lainalaisuuksista. Tätä venäläisestä kulttuurista ammentavaa teoriaa sovelletaan sitten useimmiten venäläisen kulttuurin tutkimukseen, ja — mikä lienee jo väistämätöntä — siihen se parhaiten soveltuukin. Olisiko tässä paradoksaalisessa luonteessa myös selitys Lotmanin perinnön vaikealle jakautumiselle semiotiikan ja venäläisen kirjallisuuden tutkimuksen kesken?

Mutta tämän päivän näkökulmasta mielenkiintoisin on kysymys koulukunnan perinnöstä ja vaikutuksesta nuoremman sukupolven tutkimukseen sekä siitä, miten post-lotmanilainen tutkimus vie strukturaalisemiotiikkaa eteenpäin ja mihin suuntaan. Tästä voi esittää useita erilaisia ja keskenään vaihtoehtoisia kehityslinjoja. Mitään varsinaista jälki- tai anti-strukturalistista koulukuntaa ei Tartosta tai sen vaikutuspiiristä lähteneestä tutkijayhteisöstä ole syntynyt — ehkä siksi, että Lotman pyrki ottamaan myös tämän post-lotmanilaisen aspektin huomioon omassa valtavan laajassa tutkimustyössään. Post-asetelman puuttuminen näkyi osin myös Lotman-kongressin esitelmissä.

Klassisesta semiotiikasta klassiseen taiteentutkimukseen

Kongressi alkoi Mihail Gasparovin plenaariluennolla intertekstuaalisuudesta. Läpituken van selkeä luento oli hieno katsaus Venäjällä harjoitettuun intertekstuaalisuuden tutkimukseen. Mihail Lotman puolestaan käsittelee omassa plenaarissaan semiotiikan klassista kahtiajakoa Charles Sanders Peircen pragmatismiin ja Ferdinand de Saussuren strukturalismiin etsien uutta näkökulmaa jaosta atomistiseen ja holistiseen merkkikäsitteeseen. Todellisuus-

nessa jo tämä plenaarien lähtöasetelma voisi toimia osoitukse-
na mahdollisesta hyvinkin hedel-
mällisestä yhteistyöstä. Kirjalli-
suudentutkimuksessa asemansa
säilyttänyt intertekstuaalisuuden
tutkimus ja semiotiikassa puolesta-
taan hyvin ajankohtainen inter-
semiosiksen (lähinnä taiteidenvä-
lisyys) tutkimus ovat toisistaan
ammentavia ja toisiaan täy-
dentäviä aspekteja kysymyksen
kulttuurin tekstien ja kielten kes-
kinäissuhteista, siis kulttuurin-
tutkimuksen — etenkin sen se-
mioottisen haaran — ydinkysy-
myksistä. Viimeinen plenaari oli
koulukunnan jäsenen ja Lotman-
elämäkerran (1999) kirjoittajan
Boris Jegorovin esitys hänen itse
julkaisemistaan kiivasta keskus-
telua herättäneistä Lotmanin kir-
jeistä ja niiden välittämistä hen-
kilökuvista.

Muiden kongressin esitelmi-
en kirjo oli melkoinen: joistakin
Lotmanin teorian moniulotteisista
arvioinneista ja uudelleenarvi-
oinneista runsaslukaiseen lot-
manilaisittain tai sitten ei-lotman-
ilaisittain harjoitettuun tekstianalyysi-
in, laajoista kulttuuriteoreettisista
kysymyksistä yksityiskohtien erittelyyn.
Tämä kuuluu asiaan, sillä nimenomaan
tämän kulttuurin koko kattavuuden
— kulttuurin kokonaisuudesta sen
merkityksyksiköihin eli teksteihin —
Lotmanin koulu-
kunta pyrki teoretisoimaan tois-
sään.

Semiosfääriin — Lotmanin
myöhemmän tuotannon kokoa-
vaksi tarkoitettua käsitteen eli
merkkielämän biosfääriin — tut-
kimus nousi esiin useissa englan-
ninkielisen osion esitelmissä. Tätä
Lotmanin tunnetuimmissa *Universe of the Mind*-teoksessa esi-
teltyä teoriaa onkin pidetty Lot-
manin oraalla olleen jälkistrukturalismin
lähtölaukauksena. Se osoittautuu
hyödylliseksi mm. pohdittaessa yhä
lisääntyvää tekstien ja uusien kulttuurin
kielten keskinäistä vuorovaikutusta.

Semiosfääristä lähestymistapaa
taiteidenvälisyyteen esittelivät
paitsi tarttolaiset Kaie Kotov
(joka sai konferenssissa myös
Lotman-stipendin) ja Ester Vösu,
myös mm. Taiwanin yliopistosta
saapunut Han-Liang Chang. Kiel-
tenvälisyyden kysymys lähtee
venäläisessä teoriassa liikkeelle
formalismista, jonka teoriaa Tarton
yliopiston kasvatin, mm. Tarton-
Moskovan koulukunnan sanakirjan
laatineen pietarilaisen Jan Levšenkon,
esitelmä puolestaan käsiteli.

Jos yläkäsitteenä ymmärrettävä
semiosfääriin käsite yhdistää
teoreettisemmin kulttuurisemio-
tiikkaan asennoituvaa kansainvä-
listä tutkimusta, ei huomattavasti
laajemmassa Lotmanin juhla-
kongressin venäläiseen kulttuurin
ja kirjallisuuteen keskittyvässä
osiossa tällaista yhtenäisyyttä
ollut havaittavissa. Esimerkiksi
lotmanilaiseen kuvataiteen tutki-
muksen keskittyvät tarttolaisen
Elena Grigorjevan (aiheena signi-
fikaation kysymys asetelmissa)
ja italialaisen Silvia Burinin (ai-
heena Lotmanin kuvataiteen se-
miotikan teoria) esitelmät olivat
sopineet paremmin teoreettisen
semiotiikan keskusteluun —
venäläisessä osiossa ne jäivät vai-
le ansaitsemaansa huomiota.

Venäläisen seminaarin ansio oli
siinä, että Tarttoon oli saatu ven-
äläisen kirjallisuuden tutkimuk-
sen etujoukkoa runsain mitoin:
symbolistitutkija Aleksandr Lav-
rovin ekspressiivisesti pidetty
esitelmä Andrei Belyin *Peterburg*-
romaanista herätti keskustelua,
samaten Igor Smirnovin kausa-
vallankumouksen diskurssiin 1800—
1900 -lukujen Venäjällä. Lotmanin
kanssa hienon populaaritieteellisen
elokuva-
kirjan (*Dialog s ekranom*, 1994)
kirjoittanut Juri Tšivjan piti yhden
kongressin parhaista esitelmistä
puheen ohjaajateoreetikko Sergei
Eisensteinista ja tämän biseksuaali-
suuden heijastumista elokuvissa ja
piirustuksis-

sa. Eisensteinia käsittelee myös
ruotsalainen Lars Kleberg, joka
tulkitsee Eisensteinin ”kolmannen
merkityksen” käsitettä Roland
Barthesin jälkistrukturalismin
kautta. Mukana oli myös joukko
ympäri maailman levittäytyneitä
Lotmanin ja hänen vaimonsa
Zara Mintsin oppilaita: mm. Tjuttšev-
spesialisti Roman Leibov, Otto
Weiningeria ja Venäjän vallanku-
mousta käsitellyt Jevgeni Bernštein
sekä *Polit.Ru* -lehden entinen
päätoimittaja Kirill Rogov, joka
puhui eräästä Puškinin tuntemattomasta
motosta. Suomalaiseen delegaatioon
kuului myös yksi Zara Mintsin
oppilas, Gennadi Obatnin, joka piti
esitelmän Vjatšeslav Ivanovin ja
Ivan Konevskoin suhteesta ar-
kaismin diskurssiin. Muita suoma-
laisen delegaation jäseniä olivat
venäläisen kulttuurin ismejä käsitel-
lyt Pekka Pesonen, neuvostoavang-
tardin happeningeista puhunut
Stanislav Savitski, futuristi-forma-
listi Osip Brikista esitelmänsä
pitänyt Ilona Svetlikova, Joseph
Brodskyn infernaalisista subteksteistä
puhunut Maija Kōnönen sekä allekir-
joittanut, joka puhui venäläisestä
imaginistisesta, 1920-lukulaises-
ta runouden koulukunnasta.

Yleisesti ottaen voi todeta,
että juhla-kongressi toi mukanaan
juhlaesitelmät, ja ehkä siksi post-
lotmanismi pysyi aika lailla piilossa.
Jossain välissä jo Lotmaniksi
Lotmanin paikalle julistautunut
Michiganissa työskentelevä Omri
Ronen peräänkuulutti ”oikeaa”
Lotmanin ymmärtämistä. Värikkäim-
män performanssin kongressin
Tallinnan-osuudessa järjesti
koulukunnan edustajista Aleksandr
Pjatigorski, jonka filosofisen
esitelmän sisällölle harvemmat
lämpenivät, mutta jonka show
jäi kaikkien mieleen.

Lotmanin dekonstruktioita on
kieltämättä jo tehty venäläisessä
kulttuurilehdistössä läpi koko
1990-luvun, ehkä jopa kyllästy-
miseen asti. Tutkimuksen nyky-

virtauksissa Lotman tavataan mieluiten unohtaa, siinä määrin dominoiva on hänen koulukuntansa rooli ollut Venäjän kulttuurin tutkimuksessa 1970-90 -luvuilla. Viimeisessä teoksessaan *Kulttuuri ja räjähdyks* (1992) Lotman esitti hartaana toiveenaan, että Venäjällä voitaisiin luopua kulttuurihistoriallisesti katastrofistisista binaareista oppositioista ja siirtyä kohti länsieurooppalais-

Tarton nuoret venäläiset filologit

Tarton yliopiston slavistiikan osaston jokavuotiset nuorten filologien kongressit ovat jo 1960-luvulla alkanut traditio, joka on säilynyt hengissä huolimatta kaikista ympärillä tapahtuneista mullistuksista. Kuten kuuluisat tarttolaiset Juri Lotman ja Zara Mints aikoinaan, ovat yliopiston venäjän kielen ja kirjallisuuden ja slavistiikan opettajat kaikki paikalla kuuntelemassa ja kommentoimassa nuoren polven esitelmiä.

Huhtikuun lopussa pidetyssä kongressissa kuultiin kolmen päivän aikana kahdessa seminaarisessa 44 esitelmää kielestä ja 34 kirjallisuudesta. Lähinnä graduvaiheen opiskelijoista koostuvista osallistujista vajaa puolet oli Tartosta. Useita esitelmiä oli Moskovan ja Pietarin yliopistoista ja yksittäisiä osallistujia ilahduttavan useista Venäjän ns. provinsiyliopistoista. Muiden maiden yliopistoista edustettuina olivat Helsingin, Daugavpilsin, Regensburgin, Kielin ja Kööpenhaminan yliopistot.

Tapahtuman kiinnostavinta antia olikin tutustuminen nuoriin virolaisiin ja venäläisiin filologeihin ja kongressisalin ulkopuolella heidän kanssaan käydyt kes-

ta tasapainoisempaa ja ennaltarvattavampaa ternaarista — kolmipohjaista — mallia. Jos venäläinen kulttuuri jonain päivänä löytää tämän ”kolmannen” tienensä, lienee se edessä tarttolaisella Lotmanin perikunnallakin.

Tomi Huttunen

kustelut. Päällimmäinen ongelma on kaikkialla se sama vanha: rahoitus. Virossa valtio ei myönnä minkäänlaista opintotukea. Venäjällä jatko-opiskelijaksi siirryttäessä stipendi nousee, muttei edelleen riitä elämiseen. Ratkaisu on työssäkäynti tai vanhempien tuki.

Mutta vaikka palkat venäläisissä yliopistoissa ovat surkeat, pääsi suomalaisilta nuorilta filologeilta silti syvä huokaus, kun voronežilainen kollega kertoi yliopistonsa takaavan työtä opettajana kaikille omille tohtoreilleen.

Vahvat perinteet

Suomalaiselle osallistujalle kongressin kirjallisuusseminaari tarjosi erinomaisen tilaisuuden tutustua venäläisten aloittelevien tutkijoiden lisäksi oman tieteenalan tapoihin ja traditioihin. Venäläisen kirjallisuuden tutkimus on Tartossa yhä tukevasti kiinni venäläisessä perinteessä ja kansakäymisen pääasiallinen suunta on itä. Nuorten filologien keskuu-

nessa venäläis-virolainen yhteistyö on tänä päivänä aktiivista, ja kongresseja järjestetään usein molemmin puolin. Venäjältä Tarttoon tullaan opiskelemaan nykyään enää vaihto-ohjelmien puitteissa, mutta laitoksen opiskelijoista lähes kaikki ovat vironvenäläisiä tai kaksikielisiä perheistä. Tarttolaisesta tutkimuksesta tuntuu siis luontevalta puhua venäläisenä.

Venäläinen tutkimus on ylpeää omasta traditiostaan, mille etenkin Tartossa on toki aihetta. Tällä on kuitenkin myös kääntöpuolensa. Osallistujien välillä jopa välinpitämätön asenne läntistä teoriaa ja lännessä harjoitettua venäläisen kirjallisuuden tutkimusta kohtaan on säälä. Venäläisen tutkimuksen sisäänpäinkääntyneisyyden takana näyttää usein olevan myös puutteellinen kieli-taito. Ehkä tässä suhteessa nuorella polvella olisi vielä oppimista niistä Lotmanin ja Mintsin oppilaista, jotka ovat löytäneet paikkansa professoreina ja opettajina Euroopan ja Yhdysvaltojen yliopistojen venäjänlaitoksilla.

Eroja venäläisen ja läntisen tutkimuksen välillä on. Klassikoiden tutkimuksella on idässä yhä vahva asema. Esitelmistä lähes puolet käsittelee vanhaa, 1800- ja jopa 1700-luvun kirjallisuutta. 1900-luvun kirjallisuuden tutkimuskin on keskittynyt lähinnä vuosisadan alun modernismiin. Tosin eri yliopistojen välillä on havaittavissa tässä suhteessa eroja. Esimerkiksi Tverin yliopistossa tutkitaan ahkerasti mm. venäläistä rocklyriikkaa ja nykykirjallisuutta.

Toinen esiin noussut ero oli eräänlaisen historiallis-biografisiin ja muuten empiirisesti todistettavissa oleviin faktoihin nojavan argumentoinnin yleisyys. Kirjeiden, päiväkirjojen ja muun arkistomateriaalin avulla pyritään selvittämään, mitä teoksia kirjai-